

Értelebarkácsolás

Az életstílusok szubjektív elsajátításáról

„Az életem?! semmi kontinuum! (Nem csak a nappal meg az éjszaka fehér-fekete ízekre törve! Hiszen nappal bennem is másvalaki, aki vonathoz igyekszik; hivatalban ül, könyvel; ligetekben baktat; párosodik; locsog; ír, füstöl; piszkít; rádiót hallgat; azt mondja, képviselő úr”; that’s me!): egy sor villanó pillanatfölvétel.”

Arno Schmidt: Aus dem Leben eines Fauns
(Kalász Márton fordítása)

Az individualizációs tézis

Mióta a társadalmi egyenlőtlenségekkel foglalkozó szociológusok egyre nehezebben tudják „megmagyarázni” a társadalmi jelenségeket (eseményeket, folyamatokat, interakciós formákat, individuális cselekvéseket) (vö. Esser 1989), mióta a klasszikus (marxista és polgári) osztályelméletek után a kortárs rétegződéselméletek is egyre inkább elavulnak,¹ az életstílust az egyenlőtlenségkutatók fedezik fel (újra²), mint „új” indikátort (lásd ehhez pl. Lüdtke 1989; Müller 1989). E fogalmat némi bizonytalankodás után mindenekelőtt a kvantitatív fogyasztás- és szabadidő-szociológiában „tesztelték” (vö. Sobel 1981; illetve Tokarski és Uttitz 1985), majd átvették a „társadalmi indikátorok” vizsgálatában és a választáskutatásban is

---

Forrás: Sinnbasteln. Zur subjektiven Aneignung von Lebensstilen. In *Das symbolische Kapital der Lebensstile. Zur Kultursoziologie der Moderne nach Pierre Bourdieu*. Ingo Mörth és Gerhard Fröhlich (szerk.). Frankfurt am Main: Campus, 1994, 75–92. Copyright © VS Verlag für Sozialwissenschaften. A fordítást az eredetivel egybevetette és lektorálta Berger Viktor. Hungarian translation © Replika.

1 A vitához vö. pl. Kreckel 1983; Hradil 1985; Bolte 1986; Berger 1987; Ritsert 1987; Dahrendorf 1987; Strasser 1988; Krysmanski 1989; Geißler 1990.

2 A szakirodalomban rendre hivatkoznak Max Weber megjegyzésére az „élet” (rendi) „stilizálásáról” – Weber (1964 [1922]); Georg Simmel stílussal kapcsolatos megfigyeléseire (Simmel 1900) és Thorstein Veblen dologtalan „osztály” elméletére (Veblen 1899).

(vö. Glatzer és Zapf 1984; illetve Gluchowski 1987), és végül, mindenekelőtt Pierre Bourdieu hatására – különösen Bourdieu (1974 [1970]), (1982 [1979]) – az igen változatos társadalmi tagolódás általános osztályozási kritériumaként használták fel (vö. pl. Liebau és Müller-Rossi 1985; Blasius és Winkler 1989; Eder 1989; Schulze 1992; Gebauer és Wulf 1993).

E vita „jelentősége” azonban leginkább Ulrich Beck „individualizációs tézisének” köszönhető (különösen Beck 1983, 1986). Eszerint az individualizálódás hatásai a következők: az *osztályok és rétegek szerinti tájékozódás visszaszorulása* (az egyén felszabadul a belsővé tett szerepek kényszere alól, megnövekszik az individuális élettervek jelentősége); az *intim kapcsolatok jellegének sokszínűvé válása* (gyakoribbá válik a partnerváltás, és jellemzőbbé a karrierre irányultság); *nagyobb mérvű mobilitás az életút során* (társadalmi és földrajzi); *rugalmasabb munkavállalási lehetőségek* (gyakoribb munkahelyváltás, „átképzések”), *megváltozó szabadidős tevékenységek és fogyasztói magatartás* (a munka világával szemben előtérbe kerül a magánszféra értelemadó képessége, a különféle ajánlatok iránti kereslet fluktuál); *emancipációs törekvések* (a „feudális” viszonyok maradványai felszámolódnak); *vonatkoztatási csoport szerinti tájékozódás az életstílus megválasztásában* (magsokszorozódnak a hasonló érdeklődésen alapuló, illetve önszegélyező csoportok); *az ideológiai orientáció szekvencializálódása* (visszaszorulnak a tartós normatív elkötelezettségek, az egyén „igény szerint” választ az értelmezések kínálatából).

Ezeket az indikátorokat lényegében a következő – a második világháborút követően kibontakozó – társadalomszerkezeti változások funkcionális következményeinek szokták tekinteni: a jogi szabályozás egyre több létszférra terjed ki [Verrechtlichung]; az oktatás és képzés szintűgy kiterjed és leértékelődik; megritkulnak a normálmunkaidős állások; növekszik az átlagos jólét („felvonóhatás”); általánossá válik az egyenlőség elve; érvényét veszíti a korábban érvényes kiscsalád-modell.

A modern társadalmak sajátos társadalomszerkezeti feltételeivel összhangban tehát (vö. Luckmann 1972, 1983) a modern ember *mindennapi* életvilága is széttöredezik értelmileg és célszerűen többé össze nem függő részorientációkra, meg időszelletekre, vö. Berger–Berger–Kellner (1975 [1969]).³ Beck is ebben az értelemben beszél a „munkaerő-piaci társadalom érvényesüléséről” (Beck 1986: 200), illetve „munkaerő-piaci individualizációról” (pl. Beck és Beck–Gernsheim 1990: 17), amely létrehozta a „folytonosan valamit kereső egyének társadalmát” [Suchgesellschaft der Individuen] (Beck 1990).

Jelen problémafelvetésünk szempontjából is döntő jelentőségű, hogy a „keresőtársadalomban” [Suchgesellschaft] az alapvető életrajzi helyzet „az egyedülálló létformája” (Beck 1986: 200). Másképpen fogalmazva, vitatkoznunk kell azzal a – különösen a hagyományos családszociológiában még ma is kísérő – fikcióval, miszerint az emberek túlnyomórészt még mindig „stabil viszonyok” között élnek. Eszerint e viszonyok alkalmasint szétzilálódnak ugyan, végül azonban az *egyének* szintjén mindig „át- és újrarendeződnek”, vagyis *struktúrájuk* megmarad. Ezzel a – struktúra változatlanóságát feltételező – nézettel szemben, az (ebből a szempontból is újszerű) individualizációs tézis azt állítja, hogy az egyén egzisztenciális tekintetben *alapvetően* bizonytalan; még akkor is, ha élethelyzete kívülről stabilnak tűnik. Nem csupán arról van szó, hogy az egyén folyamatosan választási és döntési helyzetben ta-

---

3 Goffman például ezt így fogalmazta meg: „A modern társadalom alapvető társadalmi rendje, hogy az egyes egyén különböző helyen alszik, játszik, dolgozik, és ezt váltakozó partnerekkel, különféle autoritások között teszi, nélkülözve egy átfogó racionális tervet” – Goffman (1972 [1961]); l. még Cohen és Taylor (1977 [1976]); Hitzler (1985).

lálja magát, de még az életét többé-kevésbé befolyásoló egyénekkel (valamint azok – számára gyakran ismeretlen – életterveivel) is számolnia kell.

Egyetértve Beckkel és Beck-Gernsheimmel, azt is mondhatjuk, hogy „míg a döntést meg nem engedő, illetve döntést nem igénylő [entscheidungsverschlossen] élethelyzetek aránya csökken, addig a döntést igénylő [entscheidungsoffen] és előállítandó életrajzi helyzetek aránya növekszik” (Beck és Beck-Gernsheim 1990: 12). Habermas szerint az „egyszerre szabaddá és magányossá tett [freigesetzte und vereinzelt] individuumnak nem állnak a rendelkezésére más kritériumok, mint saját preferenciái” (Habermas 1988: 238). Történetileg ez a helyzet mindenekelőtt a „szabaddá válás” [Freisetzung] tömegessége tekintetében új, vagyis abban, hogy „az egyének sokaságának kollektív kitörési kísérlete” (Lau 1988: 223) tömegesen megy végbe. Ez pedig nem jelent mást, mint hogy manapság az emberek életére mint választási helyzetek végtelen sorozatára [Optionen-Karussell] kell tekintenünk, miközben nem feledkezhetünk meg arról, hogy döntési lehetőségükhöz [Entscheiden-Können] (ami egyúttal döntési kényszer [Entscheiden-Müssen] is jelent) szükségképpen kapcsolódnak szándékolatlan és meg nem fontolt következmények.⁴

Az „individualizációs tézisből” ihletet merítve különösen Stefan Hradil (1987) és Peter A. Berger (1986) adtak új lendületet az egyenlőtlenség német nyelvű diskurzusának: a társadalmi pluralizálódási és individualizálódási jelenségek „új áttekinthetlenségét” [neue Unübersichtlichkeit] olyan fogalmakkal igyekeztek mégis egy struktúrába rendezni, mint az élethelyzet, az életrajz vagy éppen az életstílus – vö. pl. Berger és Hradil hasonló címmel megjelent szerkesztett kötetét (1990). Ebben központi szerepet játszott az addig inkább statikusnak tekintett egyenlőtlenségi dimenziók dinamizálása, „temporalizációja”: a társadalmi helyzetek így már egyre kevésbé tűnnek „sorsszerűen” meghatározottnak, ehelyett inkább *időleges* kollektív kötelékekről beszélhetünk (vö. pl. Berger 1990). Ezzel együtt továbbra is válaszra vár az a kérdés, hogy melyek azok a társadalomszerkezeti tényezők, amelyek a megkülönböztetett és megkülönböztető létmegnyilvánulások [Lebensäußerungen] „kaotikus” sokféleségét „okozzák” (vagy legalábbis elősegítik) (vö. pl. Hradil 1990), mint ahogyan tisztázandó az is, hogy („ennek hátterében”) mi a társadalmi egyenlőtlenségek „kényszerjellegének” és „szabadon választhatóságának” viszonya (vö. pl. Beck 1987).

A kultúrszociológiai fordulat

Az egyenlőtlenségkutatás „kultúrszociológiai fordulata”⁵ nagy hatással volt gondolkodásomra. E fordulatot különösen jól példázza egyfelől Hörning és Michailow empirikus életstílus-kutatása, másfelől pedig Berking és Neckel „életstílus-politikát” elemző vizsgálata. Míg előbbi a magukat „alternatív módon” (a pénzen alapuló jólét elérésére törekvőkkel szemben)

4 Feltételezve ezzel, hogy az individualizációs tézist az egzisztencialista axióma szociológiai változatának is tekinthetjük, miszerint az ember arra ítéltetett, hogy szabad legyen (vö. Sartre 1973).

5 A „kultúrszociológiai fordulat” azt a perspektíva-váltást jelenti, amelynek során a „cselekvést orientáló értelem-konfigurációk” rekonstrukciója felé (Luckmann 1988) mozdulunk el: azon „jelentéskeretek [vizsgálata felé], amelyekben események, dolgok, cselekvések, motívumok, intézmények és társadalmi folyamatok érthetőkké, értelmesen leírhatókká és ábrázolhatókká válnak” (Soeffner 1988a); azok felé tehát, amelyek „kötnek bennünket, noha azok a közvetlenül ránk háruló cselekvési kényszerekkel szembeni szabadság kifejeződései” (vö. ennek kulturális értelmezéséhez Geertz 1983). Hiszen egészében véve, a legáltalánosabb értelemben, mi mást nevezünk kultúrának, mint azt, hogy tudjuk, mit, hogyan, mikor, hol és miért kell tennünk?

megvalósítani igyekvő ún. „időpionírok” [Zeitpioniere] sajátos, térben széttagolt életstílusára irányult (vö. Hörning et al. 1990),⁶ addig az utóbbi a „társadalmassulási folyamat urbanus tereire” [urbaner Vergesellschaftungsraum] jellemző, és a megkülönböztető önbrázolásra építő „életstílus-politikákat” elemezte (vö. Berking és Neckel 1986, 1987). Mindkét vállalkozást meghatározta, hogy vitatták az individualizációs tézist: Hörning és Michailow a „külső kategorizációk és öntipizálások révén előálló társas formációk” hangsúlyozásával (Hörning és Michailow 1990: 502), Berking és Neckel pedig a „kulturális gyakorlatok társadalmilag megkülönböztetett változataival”, illetve a „szimbolikusan körülhatárolt territóriumokkal” (Berking és Neckel 1990: 482) érveltek ellene. Berking és Neckel azonban azt is hangsúlyozzák, hogy az általuk jellemzett életstílusokat „az egyének szubjektív és csoportra irányuló konstrukciós teljesítményei mindig” alakítják (Berking és Neckel 1990: 482), valamint Hörning és Michailow is utal „a szubjektív relevanciameghatározások [esélyeire] és [az életstílus] megformálásának döntési lehetőségeire” (Hörning és Michailow 1990: 502).

A jelenlegi, „kultúrszociológiai fordulat utáni” életstílus-kutatás „szubjektum iránti érdeklődése” [Subjektorientierung]⁷ – melyre eddig is céloztunk – több helyen is teoretikus kapcsolódási pontot kínál ahhoz, amit „életvilág-kutatási irányzat”-nak nevezünk (vö. Hitzler és Honer 1988b, 1991; Honer 1991). Akárcsak Hörning és Michailow, az „életstílust” mi is térben széttagolt jelenségnek tekintjük az egyének perspektívájából nézve. Berkinghez és Neckelhez csatlakozva pedig úgy gondoljuk, hogy az egyének, azon túl, hogy konkrétan kidolgozza „életstílusát”, azt valamilyen „keretben” értelmeznie is kell. Ebből következően az „életstílus” szociológiai diskurzusának akkor is van értelme, ha adott életstílusban részt vevő egyén nem érintkezik ugyanazon életstílus más képviselőjével; illetve az „életstílus” szociológiai diskurzusának *csakis akkor* van értelme, ha az egyén önmagát ténylegesen mint életstílus „alakítóját” éli meg (lásd még Schulze 1986). A modern társadalmakban élő emberek (időleges) életstílusaitak – mint az élet értelmét (is) kifejező önstilizációs formákat – (többé-kevésbé) szabadon választják ki a kultúra nyújtotta jelentésalternatívák plurális „kínálatából”. Az életstílus pedig csak mint *(ki)választott* (és szubjektíve elsajátított) életstílus válhat (és válik is rendszerint) az értelemkínálat (időlegesen hatékony) „szűrőjévé” [Selektionsinstanz] (Hörning és Michailow 1990: 510; lásd ehhez még Michailow 1989).

Subjektív stilizálás

A modern társadalmakban az életstílusok – a (tipikus) egyén (tipikus) perspektívájából nézve – a jelentések, az (ön)értelmezés és a viselkedés többé-kevésbé átfogó, az élet esztétizálására irányuló szabályozói. Valamilyen életstílussal rendelkezni ezért együttal ezen életstí-

6 Az „időpionírok” (lásd Hörning és Michailow 1990) a modernitásra jellemző idő-pénz rezsimet mondják fel (pl. vállalva az anyagi veszteséget, tudatosan kevesebbet dolgoznak, hogy több idejük, azaz szabadságuk legyen). (A ford.)

7 A szubjektum iránt érdeklődő szociológia feltevése szerint a társadalomtudományoknak az a feladatuk, hogy valóságkonstrukciókat rekonstruáljanak. A szubjektumok tapasztalatainak vizsgálata tehát nem önkényesen vagy véletlenszerűen választott tárgya a társadalomtudományoknak, hanem tulajdonképpeni kulcskérdésük. Ennek megfelelően abból indulnak ki, hogy az objektív tények egyben mindig szubjektív tudati adottságok [Bewußtseinsgegebenheiten] is, és csak mint ilyenek, magától értetődőek (vö. Schütz és Luckmann 1984 [1979]). A fenomenológia mint protoszociológia, mint a szociológiát megelőző és megalapozó irányzat (vö. Luckmann 1980) világítja meg a társadalomtudósok valósághoz való hozzáférést, amennyiben a) a kutató reflektál saját tudati adottságaira, és b) más szubjektumok tudati adottságaival foglalkozik (vö. még Honer 1993).

lus „gyakorlását” is jelenti, vagyis annak (amennyiben ez éppen szükségesnek látszik) „érvényesítését”, megjelenítését és képviselését. Valamilyen stílussal rendelkezni először is alig jelent többet bizonyos létmegnyilvánulások [Lebensäußerungen] stilizálásánál. Vannak, akik hajlanak arra, hogy „életstílusuknak” tudják be, ha egy bizonyos stílusnak megfelelően öltözködnek, mint ahogyan vannak olyanok is, akik gondolkodásuk, beszédük vagy írásuk stilizálását máris „életstílusuknak” tekintik. Mi viszont az ilyen jellegű tematikusan korlátozott stilizálások esetében (mint amilyenek például még az [autó]vezetés stílusa, a munka stílusa, a másokkal történő érintkezés stílusa) rendszerint inkább „személyes stílusokról”, mint életstílusokról fogunk beszélni. Az életstílusok sokkal inkább az élet általában vett, tematikusan átfogó, (többé-kevésbé) integratív, közös kritériumokat követő átformálási (és felmagasztalási) [Überhöhungen]. Az életstílusokat az egyének gyakran *en bloc* veszik át a kulturális „kínálatból”, vagy saját maguk állítanak össze egy (többé-kevésbé egyedi) „életstíluscsomagot” (vö. Girtler 1989).

Az életstílusok esztétikai *opciók*; a társadalmilag már rendelkezésre álló, illetve (többé-kevésbé) meghonosodott életstílusok sokasága közötti választás lehetősége, valamint a kölcsönzött elemekből előállított „saját” életstílus összebarkácsolása – ezek a Peter Gross által kidolgozott „multiopciós társadalom” [Multioptionsgesellschaft] koncepciójának alapjai (Gross 1990). Nem sok értelme van annak, hogy az életstílusokat mint egy (valamilyen módon) ránk *kényszerített* életformát jellemezzük. Egy kényszerből (például ínségből) létrejött habitus (vö. Bourdieu 1982 [1979]) vagy egy alternatíva nélküli társadalmi léthelyzet egyáltalán *nem* stílus, hiszen ezekhez alapvetően nem kapcsolódik az élet alakításának szándéka.

„Stílusról” csak akkor beszélhetünk, ha az, ami azért *van*, mert (bármilyen okból kifolyólag) lennie *kell*, felmagasztosul valami olyasmivé, amit szeretnének is, hogy legyen. Nem minden „életnek” van tehát „stílusa”, és ennek megfelelően a tapasztalat szerint nem is „stílus” mindaz, amit egy egyenlőtlenségekre érzékeny szociológus „csoportjellemzőként” azonosíthat (vö. még Soeffner 1986). A hajléktalanság (nyomorúságos) léthelyzet (vö. Spradley 1970; Girtler 1980), viszont egyáltalán nem életstílus [Lebens-Stil]. Ha valaki *úgy* akar élni, mint egy hajléktalan – függetlenül attól, hogy ténylegesen hajléktalan-e vagy sem –, akkor az életstílusnak számít. Hegyi parasztasszonynak lenni (és nem csak a késő középkorban) szintén nem életstílus, hanem része egy („magától értetődő”) életformának (vö. Borst 1973; Girtler 1988). Azok a mai (városi) emberek, akiket a hegyi parasztasszony létformájának „képzete” „tűzbe hoz”, megtehetik, hogy az „egyszerű” hegyi paraszti élethez (vagy annak az általuk kialakított képzetéhez) „térjenek vissza”. E lehetőségből és a „hasonlóvá válás” szándékából állhat elő egy individuális vagy kollektív életstílus.

Még egyszer összefoglalva: „stílusról” csak akkor beszélhetünk, ha jelen van annak *szándéka* (és lehetősége), hogy valamit (valami „anyagilag adottat”) esztétikailag, vagyis a subjektív „tetszés” kritériumai szerint formáljanak meg, illetve strukturáljanak (vö. Luckmann 1986). „Személyes stílusról” pedig ennek megfelelően akkor, ha bizonyos elveket meghatározott cselekvések különféle területeire alkalmaznak (írásstílus, vezetési stílus, szabadidő-, vagy épp fogyasztási stílus). Végezetül pedig „életstílusról” akkor érdemes beszélnünk, ha valamilyen (bármilyen) értelmi kritériumok szerint összehangolnak néhány – vagy sok, szélső esetben akár minden – stilizált cselekvéstípust. Ez azonban nem jelenti szükségképpen azt, hogy egy kiválasztott életstílusnak az egyén életében mindenkor jelen kellene lennie. Egy életstílust mindig le lehet cserélni egy másikra, de még ha valaki *rendelkezik* is vala-

milyen életstílussal, azt nem kell szükségszerűen *minden* kontextusban érvényesítenie. Akár el is „titkolható” alkalmanként, gyakran, vagy majdnem mindig. Természetesen ez nem érvényes mindegyikre: néhány életstílus – főként az életstilizálás szélsőséges variánsai – csak akkor „igazi” vagy „hiteles”, ha nemcsak mentálisan, az egyének fejében vannak jelen, hanem ténylegesen is „érvényre jutnak”, tehát mindenkor és mindenhol megjelenítik és képviselik őket (vö. Lau 1992; Soeffner 1986, 1989b). A (jelenlegi) modernitásban inkább a „jártékos”, egzisztenciális relevanciájukban és életrajzi hatótávolságukban korlátozott életstílus-orientációk tűnnek jellegzetesnek (vö. Kellner és Heuberger 1988; Horx 1987; Sommer és Wind 1986).

Az életstílus-kutatás életvilág-kutatáshoz közelítésével tehát döntően megváltozott a perspektíva: a figyelem az egyenlőtlenségkutatás hagyományos kérdésfeltevéseiről (melyek az életben történő individuális tájékozódás [Lebensorientierung], valamint a létmeggnyilvánulások [Lebensäußerungen] társadalmiszerkezeti feltételeit firtatták) áttevődött a modern ember tapasztalati világának – inkább fenomenológiaiailag megalapozott – elemzésére.⁸

Az individuális tájékozódás problémája

A modern ember tapasztalati világának rekonstrukciója különösen azért tűnik ambiciózus vállalkozásnak, mert *tipikus* tapasztalati világról [*typische* Erfahrungskorrelate], vagyis olyasmiről, mint tipikus életvilág [*typische* Lebenswelt], a modern társadalmakban empirikusan (többé már) nem beszélhetünk. Ennek ellenére a modern ember életvilágának *strukturális* leírása továbbra is lehetséges. Ezért a modern ember életvilágát Werner Marxhoz (mindenekelőtt 1986, 1987) hasonlóan olykor éles, gyakrabban azonban elmosódott körvonallú, sajátos célokra irányuló *külön világok* [Sonderwelten] sokaságaként írjuk le.⁹ Werner Marx szerint minden aktuális tapasztalat, minden jelenlévő világ rendelkezik „egy külön világ tartalmával” (Marx 1987: 129). Mindenesetre így általánosítva ez a „tartalom” jelentésében inkább a schützi értelemben vett „többféle valósághoz” [mannigfaltiger Wirklichkeiten (Schütz 1971)] és a Goffman által kidolgozott (tapasztalati) „keretek” fogalmához (Goffman 1977 [1974]) áll közel, a mindenkori *célra irányultság* azonban egészében véve nem jellemző rá. Tapasztalataim összessége kétségkívül szélesebb, mint a *mindennapi életben* szerzett tapasztalatok, és mindennapi tapasztalataim is összetettebbek, mint a pusztán célra irányuló.

A pontosítás érdekében ezért egyfelől azt javasoljuk, hogy az életvilágot mint az *értelemvilágok* [Sinnwelten] összességét fogjuk fel (vö. Hitzler 1988a); másfelől pedig azt, hogy amit Benita Luckmannhoz csatlakozva „kicsiny társadalmi életvilágoknak” [kleine soziale Lebens-Welten] (Luckmann 1978; vö. pl. Hitzler és Honer 1984; Honer 1985; Hitzler 1985), pontosabban azoknak is társadalmilag előzetesen megkonstruált elemeinek neveztünk, hív-

8 A hagyományos szociológiai gondolkodásmódot és nézetet – amennyiben nem feltételezi eleve a szubjektum (a cselekvőképes egyén) társadalmi viszonyok által történő „determináltságát” – lényegében a társadalmi valóság jellegének kérdése foglalkoztatja, valamint az, hogy ez a társadalmi valóság hogyan teszi lehetővé, illetve hogyan korlátozza az egyéni cselekvést. Arról azonban, hogy mi teszi „a szubjektumot” kitüntetetté – hogy tehát cselekvő, interakciókat létesítő, gondolkodó és érző, kérdező és értékelő lényként több mint a társadalmi-történeti körülmények (tehetetlen) terméke –, rendszerint nem esik szó (vö. Hitzler 1988a: 11–61).

9 Husserl szerint (1954 [1936]: XVII. melléklet) az életvilág adott, és nem szándékosan konstruált, miközben a külön világok éppen a különféle célokra irányulva jönnek létre (pl. a dolgozók világa, a családtagok világa, a polgárok világa stb.).

juk *célra irányuló világoknak* [Zweckwelten].¹⁰ Másképpen fogalmazva: a mindennapi, gyakorlati orientációk hipotetikusán adott (társadalmilag előzetesen megkonstruált) célra irányuló világokként írhatók le. E célvilágok ugyanakkor a mindennapi tapasztalaton túlmutatató „fantasztikus” értelemvilágokra is utalhatnak.¹¹ A mindennapi, gyakorlati cselekvés továbbá a mindennapin túlmutatató irányultsággal [außeralltäglichen Orientierungen] is összekapcsolódhat.¹²

Továbbra is a „*kicsiny társadalmi életvilágok*” fogalmát részesítjük előnyben, amikor az egyéneknek a társadalmilag konstruált valóság egyes szegmenseiben való részvételét akarjuk megjelölni. A kicsiny társadalmi életvilágok – mint sajátos érdeklődések és érdeklődési irányultságok korrelátumai – tematikusan, értelmezésszerűen [interpretatívan] és motiváció szerint is elválnak egymástól életvilágom relevanciarendszerében. E kicsiny életvilágokat különféle alapbeállítódások és tapasztalásmódok jellemzik, amelyeknek tudásbéli, jelentésekre és jelentőségekre vonatkozó aspektusait ugyanúgy figyelembe kell venni rekonstrukciójuk során, mint térbeli és időbeli referenciáikat. És noha nem szükségszerű, ezek utalhatnak az életstílus-orientációkra is. Ugyan minden olyan létmegnyilvánulás [Lebensäußerungen], amely „közönség előtt” történik, (szükségszerűen) egyfajta (szándékos vagy nem szándékos) *önmegjelenítés* [Selbst-Inszenierung] (Goffman [1956] 1969; Soeffner 1989a), de nem *minden* létmegnyilvánulás [Lebensäußerung] *önstilizálás* [Selbst-Stilisierung] (vö. Soeffner 1986).

„A világ szét pattant egysége”, ahogyan Ulf Matthiesen (1983) korunkat jellemezte, nem pusztán a jelen korstílusának „zárt” és „érvényes” azonosíthatóságát akadályozza meg. A modern társadalmakból hiányzó, kötelező érvényű szimbolikus értelemadás strukturális problémájából származó „pszichohistorikus kizökkenés” [psychohistorical dislocation] (Lifton 1970; vö. Berger és Luckmann 1969 [1966]) okozza ezen túl azt is, hogy a modern kor embere jellemzően elkeveredik egy sor különböző kapcsolat, orientáció és beállítódás között, hogy különféle rendkívüli helyzettel, találkozással, csoporttal, miliővel és rész kultúrával találja szembe magát, és végül hogy (úgy mond folyamatosan) többféle, össze nem egyeztetett értelmezési mintával és cselekvési sémával kell boldogulnia (vö. még Keupp 1988). Mindez azt jelenti, hogy a modern ember mindennapi életvilága többé-össze nem függő részorientációkra forgácsolódik szét, és hogy az értelemadás problémája, vagyis egyebek mellett a(z) (élet)stílus keresése is az egyes egyén „magánügyévé” válik. Ez természetesen *nem* jelenti azt, hogy normális esetben az emberek mindenkori tetteik értelmét maguk „találnák fel”, illetve, hogy egyfajta saját exkluzív életstílust kellene létrehozniuk. Sokkal inkább azt jelenti, hogy az egyes egyén folyamatosan egy sor (ön)stilizációs formával és az értelemadás többféle mintájával találkozik, melyek közül többé-kevésbé „szabadon” választhat,¹³ és hogy eköz-

10 Ezeket a célra irányuló világokat olyan (többnyire többretegűen) szerveződő tudáskészletek és a cselekvésekhez kapcsolódó olyan feltételezések alkotják, amelyeket részben világosan, részben homályosan „szerepeinkhez” társítunk.

11 Erre példa fájdalom kiváltotta önkívületi állapot a testépítőknél és a szadomazochistáknál (vö. Honer 1986; Hitzler 1993), az esztétikai elragadtatottság az otthon barkácsolóknál (vö. Hitzler és Honer 1988a), a reprezentáció tudata a politikusoknál (vö. Hitzler 1992).

12 A mindennapin túlmutatató irányultság [außeralltägliche Orientierung] koncepciója természetesen Schütztlől (1971) származik (lásd még Berger 1983). A mindennapi kontextusban történő „aktivizálódásukhoz”, illetve a „banális” tevékenységekhez vö. Goffman (1971 [1963]); Flaherty (1987); Hitzler (1985); Gross (1991).

13 Az emberi nemre [Gattung] jellemző „excentrikus pozíció” (Plessner 1981 [1928]) értelmében tulajdonképpen kivétel nélkül értelembarakcsolásra vagyunk „ítélve”, még akkor is, ha ez számunkra csak egy problematizált

ben rendszerint úgymond helyzetről helyzetre elkötelezi magát a társadalmilag előzetesen meghatározott cselekvési és vonatkoztatási mintákkal, valamint internalizálja az azokban foglalt világtérlemezési sémákat.

Annak ellenére tehát, hogy az értelemkínálat adott, a modernitás előtti társadalmakra jellemző „normális”, tartós és átfogó kulturális orientációk és iránymutatások – a kötelező jellegű, alternatívát nem engedélyező alapszabályok, melyek meghatározták, hogy mit, mikor, hogyan és miért kell tenni – mára széttöredeztek. Az egyénnek jellemzően konkuráló értelemrendszerek közül kell választania, anélkül, hogy hosszabb ideig kényszerűen el kellene köteleznie magát mellettük. Ezek az értelemrendszerek leggyakrabban maguk is összefonódnak az egyes életstíluscsomagokkal. Cselekvési dimenziójukban e kicsiny életvilágok ezért gyakran *életstílus-koncepciók konkretizálódásaiként* jelennek meg, míg jelentéseik és az őket jellemző tudás vonatkozásában mindenekelőtt az individuális *életvilág értelemtartományaiként* tűnnek fel. Noha valamennyi ilyen értelemtartományban saját relevanciák, szabályok és rutink uralkodnak – elvileg mindig a saját érdekeltségi körükre korlátozott érvényességgel (vö. példaszerűen Knoblauch 1991) –, ugyanakkor e heterogén orientációk egyfajta (esztétikai) alakzattá is összeszerveződhetnek, egy sajátos életstílussá. Ez a szerveződés [Arrangement], mint a minden részorientációt átfogó *szubjektív létértelem* egy objektivációja, amely megjeleníti a modern személyes identitás egyik lényeges összetevőjét, szándékosan alkotott, *poietikus* is lehet.¹⁴ Ugyanakkor ez a szerveződés (és ez talán még gyakoribb is) utánzásra is alapulhat, *mimetikus* is lehet: ekkor a „vonatkoztatási csoportoportunizmus”, az affirmatív részleköteleződések megjelenése (vö. Soeffner 1989b).

Így vagy úgy, a modern egyén mindennapjaira jellemző, hogy gyakran változtatja azokat a csoportokat, amelyekhez igazodik; hogy a legtöbb irányváltásnál új szerepekbe bújik; hogy e szerepeiben személyes identitásának csak egy *részét* aktualizálja és tematizálja; hogy ez az értelembarakcsolás – merthogy erről van szó – esztétikai kritériumok alapján formálódik át; hogy stíluskritériumokat is követhet (bár *nem* kell feltétlenül ilyeneket követnie). Eközben az egyént mindvégig mindenféle korlátozott hatókörű és érvényességű, kimondott és kimondatlan értelemadási javaslat veszi körbe, egyúttal cselekvési útmutatók gondoskodnak róla. Ezek teszik lehetővé számára, hogy a magára maradt egyénből valamilyen módon olyan valaki válhasson, aki részesedik a „csoporthoz tartozás örömeiből” [Gruppeneligkeit] és (vagy) megjelenhet egy csoport képviselőjeként (vö. Bahrtdt 1980). Továbbra is kínálják ugyan magukat a „régii” értelmezések és vélekedések, mint ahogyan mindig vannak „újjak” is, amelyek az általánosan érvényes szimbolikus magyarázatok igényével lépnek fel. Ezek átalakítása meta-értelemvilágokká, valamint a léttel való megbirkózás és az önábrázolás eme meta-értelemvilágokban foglalt receptjeinek a mindenkori saját élethelyzetekre történő alkalmazása (és alkalmazhatóságának kérdése) mindvégig az egyes egyén vállára nehezedik: az ő (folyamatos) munkáját és döntéseit igényli, amelyek mások számára nem feltétlenül iránymutatóak, és különösen nem kötelezőek.

---

modernitásban válik „valóban” problémává (lásd ehhez Gross 1985; Hitzler 1991). Emellett igaz az is, hogy egyáltalán nem kell mindig, és nem kell folyamatosan stilizálnunk magunkat (amennyiben a stílusfogalmat nem akarjuk szükségtelenül „leértékelni” – vö. még egyszer Luckmann 1988).

14 A modern személyes identitás alatt lényegében Hans-Georg Soeffner „lutheránus–protestáns identitásformáció” koncepciójának (Soeffner 1988b: 136) „szekularizált” változatát, az „önreferenciális szubjektivitás kifejezési típusát” értem (Soeffner 1988b: 127, lásd még Soeffner 1983).

A modern ember értelembarakcsolása következőképpen mindenkor egyfajta kollázst állít össze egy esztétikai-technikai eljárással, vagyis különböző tárgyakból és témákból egy olyan új társítást hoz létre (vö. Wescher 1974; Recum 1985), amely már meglévő értelemelemek többé vagy – gyakrabban – kevésbé egyedi feldolgozása révén áll össze új értelemegésszé. Egyebek mellett és mindenek előtt ez az, ami az egyén létét [Dasein] „magyarázza”.

A barkácsoló típusa

A modern értelembarakcsoló – aki ugyan többnyire olyan „eszközöket használ, amelyek a szakember eszközeihez képest kezdetlegeseek” (Lévi-Strauss 1973 [1962]: 29) – a problémás helyzetek megoldása tekintetében nagyfokú gyakorlati kompetenciával rendelkezik: képes segíteni magát. Rendszerint nem jár el olyan rendszerezetten, reflektáltan és koncepciózusan, mint egy *professzionális* értelemkonstruktor, azaz mint a nagy szimbolikus értelemvilágok termelői, őrzői, védelmezői (vö. példaszerűen Bourdieu 1988 [1984]), jellemzően azonban jól boldogul például a mindenkori létértelem- és életstílus-kínálatban. Ahhoz mindenesetre elég jól kiismeri magát, hogy válasszon ezek közül, hogy összeállítsa egyéni „életstíluscsomagját” (ami ugyanakkor sohasem jelenti, hogy az különösebben „egyedi” volna), illetve, hogy a meglévő és rendelkezésre álló alternatívák közül (mindig csak ideiglenesen) egy értelemotthon mellett állást tudjon foglalni.

A modern értelembarakcsolót így tehát egy *kompetens*, szubjektív érdekeinek hozzávetőleges meghatározására képes, a megvalósításának eszközeiről elegendő információval bíró, illetve önmagát informálni tudó egyénnek kell tekintenünk: olyasvalakinek, aki szubjektíve (többé-kevésbé) kielégítő módon heterogén szimbolikus megnyilvánulási formákból „barakcsolja” össze életét. Az áttekinthetetlenül összetett társadalmi valósággal úgy birkózik meg, hogy annak egyes elemeit felhasználva felépít egy saját kicsiny szubjektív valóságot: individuális életvilágát.¹⁵ Mint anyagdarabokból egy „patchworköt”, vagy „puzzle-darabkákból” a kirakó képét, különböző rövidebb társas tevékenységekből rakja össze azt, amit Berger és Luckmann „kisebb társadalmi formációknak” neveztek (Berger és Luckmann 1969 [1966]: 85).

Egy ilyen formációban *elfogadott* tagként csak annyiban tud a saját feje után menni, amennyiben tettei egybeesnek e formáció kulturális „rendjével”, vagy legalábbis nem sértik azt. Ezért igazodik az egyén az ilyen kollektív formációk [Kollektiv-Veranstaltungen] kifejezte célok elérése érdekében az ugyanezen keretek között viszonylag problémamentesen kialakuló hierarchikus relevanciarendszerekhez. És ezért válnak az ilyen értelem- és stílusformációkban részt vevő egyének az általuk felöltött szerepekben kölcsönösen nagymértékben megjósolhatóvá és – ebben az értelemben – „megbízhatóvá” (vö. Soeffner 1989b). A szűkös időkorlátok között érvényesülő világértelmezési sémák *pluralitása* tehát így teszi lehetővé az itt tárgyalt értelembarakcsolást, és segíti elő egyúttal – úgymond „mellesleg” – a szubjektív életstílusok alig áttekinthető sokféleségének kialakulását.

Fordította Éber Márk Áron

---

¹⁵ Kutatási projektünkben egyebek mellett a házilag barakcsolók kicsiny célra irányuló világának metaforáját kíséreltük meg különféleképpen továbbgondolni (vö. pl. Gross et al. 1985; Gross 1986a, 1986b; Hitzler és Honer 1988a; Hitzler 1988b; Honer 1990 és 1993 második részével).

Hivatkozott irodalom

- Bahrtdt, Hans-Paul (1980): Gruppenseligkeit und Gruppenideologie. *Merkur* 34(2): 122–136.
- Beck, Ulrich (1983): Jenseits von Stand und Klasse? Soziale Ungleichheiten, gesellschaftliche Individualisierungsprozesse und die Entstehung neuer sozialer Formationen und Identitäten. In *Soziale Ungleichheiten: Sonderheft 2 der „Soziale Welt“*. Reinhard Kreckel (szerk.). Göttingen: Otto Schwarz and Co. Verlag, 35–74. [Magyarul: Túl renden és osztályon? Társadalmi egyenlőtlenségek, társadalmi individualizációs folyamatok és az új társadalmi alakulatok, identitások keletkezése. Ford. Babarczy Eszter. In *A társadalmi rétegződés komponensei*. Angelusz Róbert (szerk.). Budapest: Új Mandátum, 1999, 418–468.]
- Beck, Ulrich (1986): *Risikogesellschaft: Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag. [Magyarul: *Kockázat-társadalom: Út egy másik modernitásba*. Ford. Berényi Gábor. Budapest: Századvég–Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság, 2003.]
- Beck, Ulrich (1987): *Individualisierung sozialer Ungleichheit: Zur Enttraditionalisierung der industriegesellschaftlichen Lebensformen*. Hagen (Kurseinheit 1 und 2 der Fernuniversität).
- Beck, Ulrich és Elisabeth Beck-Gernsheim (1990): *Das ganz normale Chaos der Liebe*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Berger, Peter A. (1986): *Entstrukturierte Klassengesellschaft? Klassenbildung und Strukturen sozialer Ungleichheit im historischen Wandel*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Berger, Peter A. (1987): Klassen und Klassifikationen: Zur „neuen Unübersichtlichkeit“ in der soziologischen Ungleichheitsdiskussion. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 39(1): 59–85.
- Berger, Peter A. (1990): Ungleichheitsphasen: Stabilität und Instabilität als Aspekte ungleicher Lebenslagen. In *Lebenslagen, Lebensläufe, Lebensstile: Sonderheft 7 der „Soziale Welt“*. Peter A. Berger és Hradil, Stefan (szerk.). Göttingen: Otto Schwarz and Co. Verlag, 319–350.
- Berger, Peter A. és Hradil, Stefan (szerk.) (1990): *Lebenslagen, Lebensläufe, Lebensstile: Sonderheft 7 der „Soziale Welt“*. Göttingen: Otto Schwarz and Co. Verlag.
- Berger, Peter L. (1983): Das Problem der mannigfaltigen Wirklichkeiten: Alfred Schütz und Robert Musil. In *Sozialität und Intersubjektivität. Phänomenologische Perspektiven der Sozialwissenschaften im Umkreis von Aron Gurwitsch und Alfred Schütz*. Richard Grathoff és Bernhard Waldenfels (szerk.). München: Wilhelm Fink Verlag, 229–251.
- Berger, Peter L., Brigitte Berger és Hansfried Kellner (1975 [1969]): *Das Unbehagen in der Modernität*. Frankfurt am Main – New York: Campus Verlag.
- Berger, Peter L. és Thomas Luckmann (1969 [1966]): *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit. Eine Theorie der Wissenssoziologie*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag. [Magyarul: *A valóság társadalmi felépítése. Tudásszociológiai értekezés*. Ford. Tomka Miklós. Budapest: Józsvöeg Kiadó, 1998.]
- Berking, Helmuth és Neckel, Sieghard (1986): Der alltägliche Protest gegen das Allgemeine. Über Politik und Lebensstil. *Merkur* 40(451–452): 875–879.
- Berking, Helmuth és Neckel, Sieghard (1987): Politik und Lebensstile. *Ästhetik und Kommunikation* 17(65–66): 47–57.
- Berking, Helmuth és Sieghard Neckel (1990): Die Politik der Lebensstile in einem Berliner Bezirk. Zu einigen Formen nachtraditionaler Vergemeinschaftung. In *Lebenslagen, Lebensläufe, Lebensstile: Sonderheft 7 der „Soziale Welt“*. Peter A. Berger és Stefan Hradil (szerk.). Göttingen: Otto Schwarz and Co. Verlag, 481–500.
- Blasius, Jörg és Joachim Winkler (1989): Gibt es die „feinen Unterschiede“? Eine empirische Überprüfung der Bourdieuschen Theorie. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 41(1): 72–94.
- Bolte, Karl Martin (1986): Von sozialer Schichtung zu sozialer Ungleichheit. *Zeitschrift für Soziologie* (15): 295–301.
- Borst, Arno (1973): *Lebensformen im Mittelalter*. Frankfurt am Main–Berlin–Wien: Ullstein – Propyläen Verlag.
- Bourdieu, Pierre ([1970] 1974): *Zur Soziologie der symbolischen Formen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bourdieu, Pierre (1982 [1979]): *Die feinen Unterschiede: Kritik der gesellschaftlichen Urteilskraft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Bourdieu, Pierre (1988 [1984]): *Homo Academicus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag. [Részletek magyarul: *Homo Academicus. Helikon* 1992 (2): 247–256.]
- Cohen, Stanley és Taylor, Laurie ([1976] 1977): *Ausbruchsversuche: Identität und Widerstand in der modernen Lebenswelt*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Dahrendorf, Ralf (1987): Soziale Klassen und Klassenkonflikt: ein erledigtes Theoriestück? In *Soziologie der sozialen Ungleichheit*. Berndt Gießen és Hans Haferkamp (szerk.). Opladen: Westdeutscher Verlag, 10–30.
- Eder, Klaus (szerk.) (1989): *Klassenlage, Lebensstil und kulturelle Praxis: Theoretische und empirische Beiträge zur Auseinandersetzung mit Pierre Bourdieus Klassentheorie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Esser, Hartmut (1989): Verfällt die „soziologische Methode“? *Soziale Welt* 40(1–2): 57–75.

- Flaherty, Michael G. (1987): Multiple Realities and the Experience of Duration. *The Sociological Quarterly* 28(3): 313–326.
- Gebauer, Gunter és Christoph Wulf (szerk.) (1993): *Praxis und Ästhetik: Neue Perspektiven im Denken Pierre Bourdieus*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Geertz, Clifford (1983): The Way We Think Now: Toward an Ethnography of Modern Thought. In *Local Knowledge: Further Essays in Interpretive Anthropology*. New York: Basic Books, 147–166.
- Geißler, Reiner (1990): Schichten in der postindustriellen Gesellschaft: Die Bedeutung des Schichtbegriffs für die Analyse unserer Gesellschaft. In *Lebenslagen, Lebensläufe, Lebensstile: Sonderheft 7 der „Soziale Welt“*. Peter A. Berger és Stefan Hradil (szerk.). Göttingen: Otto Schwarz and Co. Verlag, 81–102.
- Girtler, Roland (1980): *Vagabunden der Großstadt: Teilnehmende Beobachtung in der Lebenswelt der „Sandler“*. Wiens. Stuttgart: Enke Verlag.
- Girtler, Roland (1988): *Aschenlauge: Bergbauernleben im Wandel*. Linz: Landesverlag.
- Girtler, Roland (1989): *Die feinen Leute: Von der vornehmen Art durchs Leben zu gehen*. Linz: Veritas Verlag.
- Glatzer, Wolfgang és Wolfgang Zapf (szerk.) (1984): *Lebensqualität in der Bundesrepublik: Objektive Lebensbedingungen und subjektives Wohlbefinden*. Frankfurt am Main–New York: Campus Verlag.
- Gluchowski, Peter (1987): Lebensstile und Wandel der Wählerschaft in der Bundesrepublik Deutschland. *Aus Politik und Zeitgeschichte* 12. (Beilage zur Wochenzeitung „Das Parlament“ vom 21.03.1987.): 18–32.
- Goffman, Erving ([1956] 1969): *Wir alle spielen Theater: Die Selbstdarstellung im Alltag*. München: Piper Verlag.
- Goffman, Erving (1971 [1963]): *Verhalten in sozialen Situationen: Strukturen und Regeln. Der Interaktion im öffentlichen Raum*. Gütersloh: Bertelsmann Verlag, 74.
- Goffman, Erving (1972 [1961]): *Asyle: Über die soziale Situation psychiatrischer Patienten und anderer Insassen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 17.
- Goffman, Erving (1977 [1974]): *Rahmen-Analyse: Ein Versuch über die Organisation von Alltagserfahrungen*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Gross, Peter (1985): Bastelmentalität: ein ‚postmoderner‘ Schwebezustand? In *Das pfeifende Schwein: Über weitergehende Interessen der Linken*. Thomas Schmid (szerk.). Berlin: Wagenbach Verlag, 63–84.
- Gross, Peter (1986a): Bei sich selbst zu Hause sein. *Blätter der Wohlfahrtspflege* (7–8): 177–179.
- Gross, Peter (1986b): „Selbst ist der Mann“. *Werkspuren* (25): 45–51.
- Gross, Peter (1990): Die Moderne verschont nichts. *St. Galler Hochschulnachrichten* (11): 46–52.
- Gross, Peter (1991): Solitäre Enklaven: Zur Soziologie des Nicht-Sozialen. In *Muster moderner Lebensführung: Ansätze und Perspektiven*. Hans Rolf Vetter (szerk.). München: Verlag Deutsches Jugendinstitut, 33–51.
- Gross, Peter, Ronald Hitzler és Anne Honer (1985): *Selbstermacher: Symbolische Repräsentation durch Schattenarbeit: Heimwerken als Erfahrungsstil und soziale Praxis*. (Forschungsbericht Nr. 1 des DFG-Projekts „Heimwerker“). Bamberg.
- Habermas, Jürgen (1988): Individuierung durch Vergesellschaftlichung. In *Nachmetaphysisches Denken: Philosophische Aufsätze*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 187–241.
- Hitzler, Ronald (1985): Wir Teilzeit-Menschen: Bemerkungen zu kleinen Lebens-Welten. *Die Mitarbeit: Zeitschrift zur Gesellschafts- und Kulturpolitik* 34(4): 344–356.
- Hitzler, Ronald (1988a): *Sinnwelten: Ein Beitrag zum Verstehen von Kultur*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Hitzler, Ronald (1988b): Leben und Arbeiten: Zur Entwicklung von Freizeitstilen. In *Positive Wirkungen der Schattenwirtschaft? Schriften zur öffentlichen Verwaltung und Wirtschaft* 112. Peter Gross és Peter Friedrich (szerk.). Baden-Baden: Nomos Verlag, 244–257.
- Hitzler, Ronald (1991): Der banale Proteus: Eine „postmoderne“ Metapher? In Kuzmics, Helmut és Mörth, Ingo (szerk.): *Der unendliche Prozeß der Zivilisation. Zur Kultursociologie der Moderne nach Norbert Elias*. Frankfurt am Main–New York: Campus Verlag, 219–228.
- Hitzler, Ronald (1992): Die mediale Selbstinszenierung von Politikern: Eine personalisierte Form der „Staatsrepräsentation“. In *Staatsrepräsentation*. Jörg-Dieter Gauger és Justin Stagl (szerk.). Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 205–222.
- Hitzler, Ronald (1993): Rituale der Ungleichheit: S/M-Erotik in Lebenswelt und Medienalltag. In *Das Symbolische Kapital der Lebensstile: Zur Kultursociologie der Moderne nach Pierre Bourdieu*. Ingo Mörth és Gerhard Fröhlich (szerk.). Frankfurt am Main–New York: Campus Verlag, 193–206.
- Hitzler, Ronald és Anne Honer (1984): Lebenswelt – Milieu – Situation: Terminologische Vorschläge zur theoretischen Verständigung. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 36(1): 56–74.
- Hitzler, Ronald és Anne Honer (1988a): Reparatur und Repräsentation: Zur Inszenierung des Alltags durch Do-It-Yourself. In *Kultur und Alltag: Sonderheft 6 der „Soziale Welt“*. Hans-Georg Soeffner (szerk.). Göttingen: Otto Schwarz and Co. Verlag, 267–283.

- Hitzler, Ronald és Anne Honer (1988b): Der lebensweltliche Forschungsansatz. *Neue Praxis* 18(6): 496–501.
- Hitzler, Ronald és Anne Honer (1991): Qualitative Verfahren zur Lebensweltanalyse. In *Handbuch Qualitative Sozialforschung: Grundlagen, Konzepte, Methoden und Anwendungen*. Uwe Flick, Ernst von Kardorff, Heiner Keupp, Lutz von Rosenstiel és Stephan Wolff (szerk.). München: Psychologie Verlags Union, 382–385.
- Hörning, Karl, Anette Gerhard és Matthias Michailow (1990): *Zeitpioniere: Flexible Arbeitszeiten, neuer Lebensstil*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Hörning, Karl és Matthias Michailow (1990): Lebensstil als Vergesellschaftungsform: Zum Wandel von Sozialstruktur und sozialer Integration. In *Lebenslagen, Lebensläufe, Lebensstile: Sonderheft 7 der „Soziale Welt“*. Peter A. Berger és Stefan Hradil (szerk.). Göttingen: Otto Schwarz and Co. Verlag, 501–522.
- Honer, Anne (1985): Beschreibung einer Lebens-Welt: Zur Empirie des Bodybuilding. *Zeitschrift für Soziologie* 14(2): 131–139.
- Honer, Anne (1986): Die maschinelle Konstruktion des Körpers. *Österreichische Zeitschrift für Soziologie* 11(4): 44–51.
- Honer, Anne (1989): Einige Probleme lebensweltlicher Ethnographie: Zur Methodologie und Methodik einer interpretativen Sozialforschung. *Zeitschrift für Soziologie* 18(4): 297–312.
- Honer, Anne (1991): Die Perspektive des Heimwerkers: Notizen zur Praxis lebensweltlicher Ethnographie. In *Qualitativ-empirische Sozialforschung: Konzepte, Methoden, Analysen*. Detlef Garz és Klaus Kraimer (szerk.). Opladen: Westdeutscher Studienverlag, 319–341.
- Honer, Anne (1993): *Lebensweltliche Ethnographie: Ein explorativ-interpretativ Forschungsansatz am Beispiel am Heimwerker-Wissen*. Wiesbaden: Deutscher Universitätsverlag.
- Horx, Matthias (1987): *Die wilden Achtziger: Eine Zeitgeist-Reise durch die Bundesrepublik*. München–Wien: Carl Hanser Verlag.
- Hradil, Stefan (1985): Die „neuen“ sozialen Ungleichheiten: Was man von der Industriegesellschaft erwartete und was sie gebracht hat. In *Sozialstruktur im Umbruch: Karl Martin Bolte zum 60. Geburtstag*. Stefan Hradil (szerk.). Opladen: Leske & Budrich Verlag, 51–68.
- Hradil, Stefan (1987): *Sozialstrukturanalyse in einer fortgestrittenen Gesellschaft: Von Klassen und Schichten zu Lagen und Milieus*. Opladen: Leske & Budrich Verlag.
- Hradil, Stefan (1990): Postmoderne Sozialstruktur? Zum empirischen Gehalt eine „modernen“ Gesellschaftstheorie. In *Lebenslagen, Lebensläufe, Lebensstile: Sonderheft 7 der „Soziale Welt“*. Peter A. Berger és Stefan Hradil (szerk.). Göttingen: Otto Schwarz and Co. Verlag, 125–152.
- Husserl, Edmund (1954 [1936]): *Die Krisis der europäischen Wissenschaften und die transzendentalen Phänomenologie: Eine Einleitung in die phänomenologische Philosophie. (Husserliana VI.)* Den Haag: Martinus Nijhoff Publishers. [Magyarul: *Az európai tudományok válsága I–II*. Ford. Berényi Gábor és Mezei Balázs. Budapest: Atlantisz Kiadó, 1998.]
- Kellner, Hansfried és Heuberger, Frank (1988): Zur Rationalität der „Postmoderne“ und ihrer Träger. In *Kultur und Alltag: Sonderheft 6 der „Soziale Welt“*. Hans-Georg Soeffner (szerk.). Göttingen: Otto Schwarz and Co. Verlag, 325–337.
- Keupp, Heiner (1988): *Riskante Chancen: Das Subjekt zwischen Psychokultur und Selbstorganisation*. Heidelberg: Asanger Roland Verlag.
- Knoblauch, Herbert (1991): *Die Welt der Wünschelrutengänger und Pendler: Erkundung einer verborgenen Wirklichkeit*. Frankfurt am Main–New York: Campus Verlag.
- Kreckel, Reinhard (szerk.) (1983a): *Soziale Ungleichheiten: Sonderheft 2 der „Soziale Welt“*. Göttingen: Otto Schwarz and Co. Verlag.
- Kreckel, Reinhard (1983b): Theorien soziale Ungleichheit im Übergang. In *Soziale Ungleichheiten: Sonderheft 2 der „Soziale Welt“*. Uó (szerk.). Göttingen: Otto Schwarz and Co. Verlag.
- Krysmanski, Hans-Jürgen (1989): Entwicklung und Stand der Klassentheoretischen Diskussion. *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 41(1): 149–167.
- Lau, Christoph (1988): Gesellschaftliche Individualisierung und Wertwandel. In *Werwandel – Faktum oder Fiktion?* Heinz-Otto Luth és Heiner Meulemann (szerk.). *Bestandsaufnahmen und Diagnosen aus kultursociologischer Sicht*. Frankfurt am Main–New York: Campus Verlag.
- Lau, Thomas (1992): *Die heiligen Narren: Punk 1976–1986*. Berlin–New York: Walter de Gruyter Verlag.
- Lévi-Strauss, Claude (1973 [1962]): *Das wilde Denken*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Liebau, Eckart és Sebastian Müller-Rolli (szerk.) (1985): Lebensstil und Lernform: Zur Kultursociologie Pierre Bourdieus. *Themenheft der Neuen Sammlung* 25(3). Stuttgart: Klett-Cotta Verlag.
- Lifton, Robert J. (1970): *Boundaries: Psychological Man in Revolution*. New York: Random House.
- Luckmann, Benita (1978): The Small Life-Worlds of Modern Man. In *Phenomenology and Sociology: Selected Readings*. Thomas Luckmann (szerk.). Harmondsworth: Penguin Books, 275–290.

- Luckmann, Thomas (1972): Zwänge und Freiheiten im Wandel der Gesellschaftsstruktur. In *Neue Anthropologie. Band 3. Sozialanthropologie*. Hans-Georg Gadamer és Paul Vogler (szerk.). Stuttgart: Georg Thieme Verlag – München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 168–198.
- Luckmann, Thomas (1980): Philosophie, Sozialwissenschaft und Alltagsleben. In *Lebenswelt und Gesellschaft: Grundstrukturen und geschichtliche Wandlungen*. Paderborn–Wien–Zürich: Ferdinand Schöningh Verlag (UTB). 9–55.
- Luckmann, Thomas (1983): *Life-World and Social Realities*. London: Heinemann Educational Books.
- Luckmann, Thomas (1988): Die „massenkulturelle“ Sozialform der Religion. In *Kultur und Alltag: Sonderheft 6 der „Soziale Welt“*. Hans-Georg Soeffner (szerk.). Göttingen: Otto Schwarz and Co. Verlag, 37–48.
- Lüdtke, Hartmut (1989): *Expressive Ungleichheit: Zur Soziologie der Lebensstile*. Opladen: Leske & Budrich Verlag.
- Marx, Werner (1986): *Ethos und Lebenswelt: Mitleidenkönnen als Maß*. Hamburg: Felix Meiner. Verlag.
- Marx, Werner (1987): *Die Phänomenologie Edmund Husserls. Eine Einführung*. München: Wilhelm Fink Verlag (UTB).
- Matthiesen, Ulf (1983): *Das Dickicht der Lebenswelt und die Theorie der kommunikativen Handelns*. München: Wilhelm Fink Verlag.
- Michailow, Matthias (1989): *Die Bildung von Lebensstilformationen*. Disszertáció. Aachen.
- Müller, Hans-Peter (1989): Lebensstile: Ein neues Paradigma der Differenzierungs- und Ungleichheitsforschung? *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* (1): 53–71.
- Plessner, Helmuth ([1928] 1981): *Die Stufen des Organischen und der Mensch: Einleitung in die philosophische Anthropologie*. (Gesammelte Schriften IV.) Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Recum, Hasso von (1985): Die „Collage“-Gesellschaft. *Die politische Meinung* 29(222): 4–18.
- Ritsert, Jürgen (1987): Braucht die Soziologie noch den Begriff der Klasse? Über Webers Klassentheorie und neuere Versuche, sie loszuwerden. In *Leviathan – Zeitschrift für Sozialwissenschaften* (15): 4–38.
- Sartre, Jean-Paul (1973): Ist der Existentialismus ein Humanismus? In *Drei Essays*. Frankfurt am Main–Berlin–Wien: Ullstein Verlag, 7–51. [Részlet magyarul: Az egzisztencializmus: humanizmus. In *Egzisztencializmus*. Köpeczi Béla (szerk.). Budapest: Gondolat, 1984. 229–235.]
- Schütz, Alfred (1971): Über die mannigfaltigen Wirklichkeiten. In *Gesammelte Aufsätze, Band 1. Das Problem der sozialen Wirklichkeit*. Den Haag: Martinus Nijhoff Publishers, 237–238.
- Schütz, Alfred és Thomas Luckmann (1984 [1979]): *Strukturen der Lebenswelt 1–2*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag. [Részlet magyarul: Az életvilág struktúrái. In *A fenomenológia a társadalomtudományban*. Hernádi Miklós (szerk.). Budapest: Gondolat, 1984. 269–321.]
- Schulze, Gerhard (1992): *Die Erlebnisgesellschaft: Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt am Main–New York: Campus Verlag. [Részlet magyarul: Élmenytársadalom. A Jelenkor kultúrszociológiája. A mindennapi élet esztétizálódása (részlet az 1. fejezetből). *Szociológiai Figyelő* 2000. (1–2): 135–157. Valamint: A Német Szövetségi Köztársaság kulturális átalakulása. Ford. Novák Zsolt. In *A kultúra szociológiája*. Wessely Anna (szerk.). Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium, 1998, 186–204.]
- Simmel, Georg (1900): *Philosophie des Geldes*. Berlin: Duncker und Humblot Verlag. [Magyarul *A pénz filozófiája*. Ford. Berényi Gábor. Budapest: Osiris Kiadó, 2005.]
- Sobel, Michael E. (1981): *Lifestyle and Social Structure: Concepts, Definitions and Analyses*. New York: Academic Press.
- Soeffner, Hans-Georg (1986): Stil und Stilisierung: Punk oder die Überhöhung des Alltags. In *Stil: Geschichten und Funktionen eines kulturwissenschaftlichen Diskurselements*. Hans Ulrich Gumbrecht és K. Ludwig Pfeiffer (szerk.). Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag 317–341.
- Soeffner, Hans-Georg (1988a): Kulturmythos und kulturelle Realität(en). In *Kultur und Alltag: Sonderheft 6 der „Soziale Welt“*. Uő (szerk.). Göttingen: Otto Schwarz and Co. Verlag, 3–20.
- Soeffner, Hans-Georg (1988b): Luther: Der Weg von der Kollektivität des Glaubens zu einem lutherisch-protestantischen Individualitätstypus. In *Vom Ende des Individuums zur Individualität ohne Ende*. Brose Hans-Georg és Bruno Hildenbrand (szerk.). Opladen: Leske & Budrich Verlag, 107–149.
- Soeffner, Hans-Georg (szerk.) (1988c): *Kultur und Alltag: Sonderheft 6 der „Soziale Welt“*. Göttingen: Otto Schwarz and Co. Verlag.
- Soeffner, Hans-Georg (1989a): Handlung – Szene – Inszenierung: Zur Problematik des „Rahmen“-Konzeptes bei der Analyse von Interaktionsprozessen. In *Auslegung des Alltags – Der Alltag der Auslegung: Zur wissenssoziologischen Konzeption einer sozialwissenschaftlichen Hermeneutik*. Frankfurt: Suhrkamp, 140–157.
- Soeffner, Hans-Georg (1989b): Emblematische und Symbolische Formen der Orientierung. In *Auslegung des Alltags – Der Alltag der Auslegung. Zur wissenssoziologischen Konzeption einer sozialwissenschaftlichen Hermeneutik*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 158–184.

- Sommer, Carlo Michael és Wind, Thomas (1986): *Menschen, Stile, Kreationen: Ein Streifzug durch die verwirrende Welt der Jugend-Stile*. Frankfurt am Main–Berlin: Ullstein Verlag.
- Spradley, James P. (1970): *You Owe Yourself a Drunk: An Ethnography of Urban Nomads*. Boston: Little, Brown and Company.
- Strasser, Hermann (1988): Klassenstrukturen und Klassentheorien: Neue Entwicklungstendenzen in westlichen Gesellschaften. *Österreichische Zeitschrift für Soziologie* 13(4): 20–33.
- Tokarsky, Walter és Pavel Uttitz (1985): Lebensstil: Eine Perspektive für die Freizeitforschung? In 22. *Deutscher Soziologentag 1984: Soziologie und gesellschaftliche Entwicklung. Beiträge der Sektionen und Ad-hoc-Gruppen*. Hans-Werner Franz (szerk.). Opladen: Westdeutscher Verlag, 519–521.
- Veblen, Thorstein (1899): *The Theory of the Leisure Class: An economic study in the evolution of institutions*. New York–London: Macmillan Publishers. [Magyarul: *A dologtalan osztály elmélete*. Ford. Berényi Gábor. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1975, 29–347.]
- Weber, Max ([1922] 1964): *Wirtschaft und Gesellschaft*. Tübingen: Mohr Siebeck Verlag, 573. [Magyarul: *Gazdaság és társadalom*. Ford. Erdélyi Ágnes. Budapest: Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1987.]
- Wescher, Herta (1974): *Die Geschichte der Collage: Vom Kubismus bis zur Gegenwart*. Köln: M. DuMont Schauberg Verlag.